

Marxovo određenje privatnog vlasništva i države u spisima između 1844. i 1846.*

Nenad Zakošek
politolog, Zagreb

Sažetak

Zbog poteškoća u prikazu građanskog društva, osobito zbog nemogućnosti da koherentno odredi pojam privatnog vlasništva, te da iz njega konzekventno izvede druge kategorije građanskog društva i države, Marx 1844. započinje studij političke ekonomije. Time dolazi do metodološkog obrata u njegovoj analizi građanskog društva i države, koji je utemeljen u spoznaji da je rad bit privatnog vlasništva. Polazeći odatle Marx nanovo određuje središnje pojmove te analize.

— Privatno vlasništvo ponajprije se analizira kao odnos privatnih vlasnika, koji na tržištu razmjenjuju svoje proizvode: budući da u tom odnosu privatni vlasnici uzajamno instrumentaliziraju svoje potrebe, sredstvo razmjenskog odnosa uspostavlja se naposljetku kao njima tuđa sila, kojoj je potčinjena njihova društvenost (Marx će kasnije analizirati taj fenomen kao »pstvarenje«, odnosno »fetiški karakter robe«).

— U (povijesno proizvedenim) uvjetima razdvojenosti čimbenika proizvodnje (zemlje, kapitala i radne snage), privatno-vlasnički odnos razmjene uspostavlja se kao specifični temeljni proizvodni odnos moderne epohe: odnos vlasnika kapitala i vlasnika radne snage. Bit tog odnosa jest proces otuđenja rada, koji istovremeno proizvodi onečovječenje suvremene klase radnika (time i cjelokupne moderne epohe) kao i pretpostavke svoga ukidanja.

— U analizi privatnog vlasništva kao otuđenja rada utemeljuje se i nov pojam povijesti, koja se shvaća kao ljudskim samootuđenjem posredovano praktičko-proizvodno samouspostavljanje čovjeka.

— Moderna se država ne pojavljuje više kao sfera generičkog (općenitog, slobodnog) opstanka čovjeka, nego naprosto kao instrument tržišno i proizvodno uspostavljene zajednice privatnih vlasnika (građanskog društva kao sustava privatnovlasničkih odnosa). Tako »demistificirana«, ona je za Marxa još samo od posve marginalna značenja, dok je njegov glavni teorijski interes usmjeren k analizi modernoga (kapitalističkog) načina proizvodnje života.

* Ovaj tekst je neznatno izmijenjena i proširena verzija referata izložena na »Danima Ante Fiamenga«, koji su od 24. do 28. kolovoza 1983. održani u Komiži.

1. S Marxovim tematiziranjem političke ekonomije (početkom 1844) zbiva se odlučujući obrat u njegovu teorijskom razvitku. Srž tog obrata najbolje se može pokazati prateći promjenu njegova određenja privatnog vlasništva (kao temeljnog odnosa građanskog društva) i države.

Razlog Marxova priklanjanja studiju političke ekonomije jest neuspjeh njegova pokušaja da kritizira Hegelovu tvrdnju o identitetu zbiljskog i umnog tezom o rascjepu građanskog društva i države u modernoj epohi. Ukratko bih posjetio na razloge tog neuspjeha.¹ Prvi Marxovi teorijski radovi (tu mislim na rukopis nazvan *Kritika Hegelova državnog prava*, te na rasprave objavljene u *Njemačko-francuskim godišnjacima, Prilog židovskom pitanju i Prilog kritici Hegelove filozofije prava. Uvod*) okrenuti su ispitivanju načela čovjekova opstanka u modernoj epohi. Istovremeno, Marx je nužno suočen s Hegelovom filozofijom kao najrazvijenijim teorijskim izrazom te epohe.

Po Marxu, opstanak modernog čovjeka utemeljen je političkom revolucijom koja dosljedno odvaja državu od građanskog društva.² Moderna se država (i to u svome dovršenom obliku demokratske republike) uspostavlja kao u umu utemeljena politička zajednica slobodnih individuuma, sfera ljudskoj rodnoj biti primjerena općenitog opstanka čovjeka. Međutim, u sferi građanskog društva čovjek opstoji samo kao privatizirani, atomizirani pojedinac, koji slijedi svoje egoistične interese. Politička revolucija, dakle, ne mijenja privatno vlasništvo, koje je temelj opstanka pojedinca u građanskom društvu. Konzekventno, ne postoji bitna razlika između feudalnog i modernoga privatnog vlasništva, koje je pojmljeno kao od drugih pojedinaca odijeljeni odnos privatnog vlasnika i predmeta vlasništva. U feudalizmu je postojalo bitno jedinstvo društvene i političke sfere; budući da su obje bile strukturirane po načelu privacije, privilegija, posebnosti, tu još nije bio moguć slobodan i umni opstanak pojedinca. U modernoj epohi općeniti je opstanak pojedinca moguć samo u državi, u sferi političke zajednice; stoga je bitno obilježje te epohe duboki egzistencijalni rascjep između privatnog i javnog, pojedinačnog i općeg, građanskog društva i države.

Kako je Marx mogao doći do takva zaključka?

Hegelova teza o identitetu zbiljskog i umnog znači da je umnost, općenitost, imanentna svim sferama čovjekova opstanka u modernoj epohi. Hegel svoju tezu izvodi spekulativnom dijalektičkom metodom. Marx, ako želi pokazati rascjep umnog i zbiljskog kao rascjep države i građanskog društva, mora svoj prikaz drukčije metodološki utemeljiti. Zato on prihvaća Feuerbachov empirijski nominalistički postupak. Umjesto spekulativnog izvođenja procesualnog totaliteta običajnosnog opstanka čovjeka u modernoj epohi, on polazi od konkretnog, empirijskog pojedinca, koji mu se jednom pojavljuje kao egoistični, od drugih pojedinaca odijeljeni privatni vlasnik, a drugi put kao građanin države koji kao samosvjesni pojedinac participira u slobodnoj političkoj zajednici. Posljedice su takvoga Marxovog metodološkog opredjeljenja više-struke.

1 Prikaz rezultata Marxova teorijskog razvitka prije studija političke ekonomije u potpunosti se oslanja na interpretaciju Ivana Prpića, izloženu u knjizi *Država i društvo. Odnos »građanskog društva« i »političke države« u ranim radovima Karla Marxa*, Beograd 1976.

2 Francuska revolucija je za Marxa politička revolucija par excellence.

a) Privatno se vlasništvo ne može pojmiti kao društveni odnos, nego samo kao privatizirani odnos pojedinca i objekta vlasništva.³ Građansko društvo je za njega stoga skup atomiziranih, međusobno nepovezanih pojedinaca, a ne dinamički totalitet društvenih odnosa.⁴ On, isto tako, ne može shvatiti razliku feudalnog i modernog privatnog vlasništva, koja mu se već tu pojavljuje kao razlika germanske i rimske privatnopravne tradicije.⁵

b) Državu Marx shvaća kao idealnu političku zajednicu (ustav), utemeljenu u samosvijesti pojedinaca, koja je potpuno odvojena od svakoga društvenog sadržaja.⁶

c) Povijesne epohe on razlikuje po načelima utemeljenja političke zajednice. Povijest je stoga shvaćena mladohegelovski kao »napredak u svijesti o slobodi«, tj. kao postupno osvještavanje ljudskih umnih potencijala u svijesti pojedinaca, a koje se očituje u obliku političke zajednice.⁷

d) Proletarijat, koji se u *Prilogu kritici Hegelove filozofije prava* po prvi put pojavljuje kao nosilac ljudske emancipacije, izveden je iz empirijskih uvjeta opstanka proletera u građanskom društvu, a nije prokazan kao nužni proizvod dominantnoga društvenog odnosa moderne epohe.⁸

Poteškoće, prije svega, s određenjem privatnog vlasništva (kijih je Marx, čini se svjestan već u *Kritici Hegelova državnog prava*)⁹ navest će ga da napusti taj način kritike Hegelove filozofije, odnosno prikaza rascjepa zbiljskog i umnog u modernoj epohi kao rascjepa građanskog društva i države, i da se okrene studiju političke ekonomije, slijedeći pri tome upravo Hegelovu napomenu da je politička ekonomija ona znanstvena disciplina koja otkriva odnosima građanskog društva imanentnu općenitost i u njima djelatan »razum«.¹⁰

3 Stoga je zemljovlasništvo kao »apsolutna i suverena odijeljenost od cjeline« (Prpić, *nav. dj.*, str. 80) pojmu primjeren oblik privatnog vlasništva.

4 Marx zato ne može pojmiti bit strukturiranja svih odnosa među ljudima u jednoj povijesnoj epohi, a osobito ne vidi kako se građansko društvo iz vlastite dinamike imanentno klasno strukturira (*isto*, str. 200—201).

5 Prpić ističe da se za Marxa u modernoj epohi »bit građanskog društva nije ... promijenila, ali se promijenio njegov pojavni oblik« (*isto*, str. 100). Budući da u *Kritici Hegelova državnog prava* ne može objasniti zašto moderna politička revolucija ukida germansko i rehabilitira rimsko privatno pravo, on će u slijedećim spisima, *Prilog židovskom pitanju* i *Prilog kritici Hegelove filozofije prava*, potpuno zanemariti analizu privatnog vlasništva, koje je međutim već spoznao kao bitni odnos građanskog društva.

6 *Isto*, str. 102.

7 *Isto*, str. 203—204. Marx naime ovdje još potpuno zanemaruje promjenu načina proizvodnje života kao temeljni povijesni proces i podlogu svake socijalne revolucije (stoga i rabi taj pojam u emfatičkom smislu i primjenjuje ga samo na proletersku revoluciju).

8 *Isto*, str. 179—82.

9 Vjerojatno nije slučajno što taj spis, koji jedini u tom razdoblju Marxova teorijskog razvitka eksplicitno tematizira privatno vlasništvo, ostaje neobjavljen.

10 »To (politička ekonomija, N. Z.) je jedna od znanosti koja je nastala u novije vrijeme kao na svome tlu. Njezin razvitak pokazuje zanimljivost kako *misao* (vidi Smith, Say, Ricardo) iz beskrajnog mnoštva pojedinosti, koje isprva leže pred njom, iznalazi jednostavne principe stvari, razum koji je u njoj djelatan i koji njome vlada.« (Hegel, *Grundlinien der Philosophie des Rechts*, Werkausgabe, sv. 7, Frankfurt/Main 1970, str. 346—347).

2. Prvi rezultati Marxova bavljenja političkom ekonomijom, izloženi u tzv. *Ekonomsko-filozofskim rukopisima*, odnosno u *Izvodima iz Jamesa Milla*,¹¹ iskazuju se u dvije temeljne nove spoznaje:

- privatno je vlasništvo utemeljeno u radu, njega stoga valja pojmiti kao društveni odnos;
- Hegel stoji na pozicijama političke ekonomije.

Valja pobliže pogledati implikacije tih spoznaja.

Temelj privatnog vlasništva jest rad kao čovjekov odnos prema prirodi. Samo posredstvom rada pojedini prirodni predmeti mogu postati objekti privatnog vlasništva. Pri tome se pod prirodom koja postaje predmetom rada ne misli samo na čovjeku izvanjske predmete, nego i na njega samoga kao tjelesno, prirodno biće. Radom, proizvodnjom, priroda tek postaje prirodom za čovjeka, a čovjekovi se rodni potencijali ozbiljuju kao raznolike ljudske proizvodne snage i umijeća. Taj je proces nužno posredovan podjelom rada, budući da tek diferencirana društvena podjela rada omogućuje istinski razvitak ljudskih potreba i proizvodnih snaga. A podjelom rada odijeljeni pojedinačni proizvođači mogu opstojati samo kao privatni vlasnici.¹²

U pojmu privatnog vlasništva nije, međutim, sadržan samo djelatni, radni odnos čovjeka prema prirodi, nego ujedno i društveni odnos privatnih vlasnika. Budući da privatno vlasništvo pretpostavlja podjelom rada odijeljene proizvodnje pojedinačnih privatnih vlasnika, to znači da svaki pojedinac može zadovoljiti svoje potrebe samo razmjenom rezultata svojega rada. To je dakle druga razina političko-ekonomskog pojma privatnog vlasništva. Analiza razmjene omogućuje Marxu da sada izričito ustvrdi da je privatno vlasništvo »društvena veza ili društveni odnos . . . privatnih vlasnika«.¹³

Povezanost privatnih vlasnika razmjenom, tržištem, znači da se zbiljska ljudska zajednica uspostavlja u sferi građanskog društva, a ne tek u državi kao političkoj zajednici. U razmjeni se očituje i građanskom društvu imanentna općenitost: proizvodi pojedinačnih radova mogu se razmjenjivati samo zato što su oni izraz iste, jedinstvene »supstance« — apstraktnoga ljudskog rada. Opći robni ekvivalent, novac, konkretni je izraz zajedništva privatnih vlasnika-robnih proizvođača. Međutim, zajednica privatnih vlasnika nije osviještena i slobodna zajednica. Ona se uspostavlja tek posredno i stihijno, naime kao rezultanta sukobljavanja pojedinačnih egoističnih interesa, koji samo uzajamnim instrumentaliziranjem mogu biti zadovoljeni. Riječ je, dakle, o otuđenoj zajednici, u kojoj se sredstvo zadovoljenja potreba — roba, novac — uspostavlja kao od ljudi otuđena sila, koja neovisno o njihovoj volji odre-

11 Citira se po *Izvodima iz knjige Jamesa Milla »Elementi političke ekonomije«*, prev. I. Prpić, te *Prilog kritici nacionalne ekonomije. Ekonomsko-filozofski rukopisi*, prev. D. Pejović, u: K. Marx, *Filozofsko-politički spisi*, Zagreb 1979.

12 Tu nužnu svezu između rada kao čovjekova odnosa prema prirodi i privatnog vlasništva jasno je spoznao već i Hegel: čovjek kao privatni vlasnik može slobodno raspolagati »stvarima«, tj. objektima privatnog vlasništva, zato što su »stvari« radom formirani prirodni predmeti ili njegova vlastita umijeća. Sloboda osobe, koja je utemeljena u privatnom vlasništvu, pretpostavlja dakle radom posredovano čovjekovo oslobađanje od podređenosti prirodnim moćima, njegovo djelatno prisvajanje prirode i samouspostavljanje kao čovjeka. Usp. o tome J. Ritter, *Person und Eigentum*, u: M. Riedel (izd.), *Materialien zu Hegels Rechtsphilosophie*, sv. 2. Frankfurt/Main 1975, str. 158—163.

13 *Izvodima iz Jamesa Milla*, nav. dj., str. 310.

duje njihov društveni opstanak.¹⁴ (Marx, dakle, već ovdje spoznaje fenomen »postvarenja«, koji je toliko značajan za njegove kasnije teorijske analize.) Razmjenski je odnos samo jedna — apstraktna, utoliko što se zbiva u dimenziji apstraktnoga privatnog prava — razina odnosa među privatnim vlasnicima. Druga je razina, na kojoj se očituje bit privatnog vlasništva, specifičan društveni odnos proizvodnje života. Razvitkom razmjene i podjele rada raspada se samonikla feudalna proizvodna zajednica, u kojoj je proizvodnja bila organizirana autarkično, a glavni su se proizvodni faktori — zemlja, sredstva za proizvodnju, radna snaga — nalazili u neposrednom jedinstvu. Razdvajanjem tih proizvodnih faktora uspostavlja se proizvodni odnos modernoga privatnog vlasništva. Feudalni, još nerazvijeni, lokalni i nepokretni oblik privatnog vlasništva — zemljovlasništvo — pretvara se u moderni, univerzalni, cirkulirajući, neposredno u radu zasnovani oblik privatnog vlasništva — kapital. Privatno se vlasništvo time neposredno očituje kao u radu utemeljeni društveni odnos — naime odnos živoga rada, radnika, i objektiviranog, opredmećenog rada kao kapitala (odnosno kapitaliste kao njegove personifikacije).¹⁵ I tek tu, u analizi odnosa proizvodnje modernoga privatnog vlasništva Marx otkriva i analizira pravi izvor temeljnog rascjepa moderne epohe (rascjepa čovjekova pojedinačnog i rodnog opstanka), koji mu se sada pojavljuje kao samootuđenje čovjeka u procesu proizvodnje života.¹⁶ Otuđenje rada¹⁷ proizlazi iz odvojenosti i opreke najamnog rada i kapitala. Najamni je radnik, koji proizvodi cjelokupno predmetno bogatstvo modernog svijeta, odnosom privatnog vlasništva lišen kontrole nad procesom i rezultatima vlastita rada. On, prije svega, ne raspolaže proizvodom svoga rada, budući da njega prisvaja drugi čovjek, vlasnik kapitala. Radnik sam proizvodi silu koja njime vlada, jer je kapital samo nagomilani, radniku otuđeni rad. Gubitak vlastita proizvoda onemogućuje radniku da rad, proizvodnju, doživljuje kao potvrđivanje vlastitih predmetnih snaga. Stoga se njemu otuđuje i sam proces rada, proizvodna djelatnost. Umjesto načina samopotvrđivanja ljudske rodne biti rad postaje sredstvom održanja radnikove gole (»životinjske«) egzistencije.

Rezultat procesa otuđenja rada jest nastanak klase najamnih radnika (proletera), koja je otuđena od svoga ljudskog rodnog opstanka. Otuđenje radnika proizvodi, međutim, i otuđenje klase kapitalista, budući da je njima rad još samo sredstvo vlastita opstanka kao vlasnika kapitala (tj. sredstvo perpetuiranja njihove društvene funkcije kapitalističkih poduzetnika). Otuđenje rada proizvodi, dakle, otuđenje cjelokupna čovjekovog opstanka u modernoj epohi. Metodički gledano, otuđenje rada preduzima u Marxovoj argumenta-

14 »Ali sredstvo je istinska moć nad nekim predmetom i otuda mi uzajamno promatramo naš proizvod kao moć jednoga nad drugim i nad samim sobom, to znači predmet se osvoio na zadnje noge protiv nas, on je izgledao naše vlasništvo, a u istini smo mi njegovo vlasništvo« (isto, str. 319).

15 Analizirajući povijesnu transformaciju zemljovlasništva u kapital, Marx će sada ustvrditi da je »zemljišno vlasništvo, u svojoj razlici od kapitala ... privatno vlasništvo, kapital još opterećen lokalnim i političkim predrasudama, koji još nije došao posve k sebi iz svoje zapletenosti sa svijetom, još nedovršen kapital« (*Ekonomsko-filozofski rukopisi*, nav. dj., str. 384).

16 Taj proces otuđenja ostaje skriven političkoj ekonomiji zato što ona »ne razmatra neposredan odnos između radnika i proizvodnje« (isto, str. 369).

17 A to znači i čovjekove rodne biti, budući da je »slobodna svjesna djelatnost ... rodni karakter čovjeka« (isto, str. 372).

ciji funkciju koju je prije studija političke ekonomije imala teza o rascjepu građanskog društva i države.

Tematizirajući nastanak modernoga privatnog vlasništva kao proces otuđenja rada, Marx zapravo na nov način tematizira ljudsku povijest.¹⁸ Uvjetno rečeno, tu je riječ o spekulativno-antropološkom pojmu povijesti: Marx zapravo prihvaća Hegelovu teleološku konstrukciju povijesti, ali tako da antropološki transformira njezin jedinstveni subjekt-objekt: umjesto duha, tu je kao subjekt povijesti postavljen ljudski rod (pri čemu nije moguće potpuno jedinstvo subjekta i objekta, čovjeka i prirode, budući da fojerbahovski pojmljena priroda ostaje pretpostavkom i podlogom ljudske povijesti).¹⁹

Čovjek kao prirodno biće, tj. biće samonikle izvorne zajednice, opstoji tek po sebi, dakle samo kao mogućnost čovjeka. On se stoga mora opredmetiti proizvodnim, djelatnim prisvajanjem prirode, da bi istinski razvio i ozbiljio svoje ljudske potencijale — što je pak moguće samo kao samootuđenje čovjeka, budući da je posredovano podjelom rada i privatnim vlasništvom. Da bi doista ljudski opstojao, čovjek mora prevladati otuđenje, dakle ukinuti privatno vlasništvo i prisvojiti svoje opredmećene bitne snage — time se on uspostavlja kao biće koje opstoji po sebi i za sebe, koje je dakle svjesno ovladalo pretpostavkama vlastitog opstanka.

Takvo antropološko čitanje Hegelove filozofske konstrukcije povijesti znači i neke bitne promjene u odnosu na nju: prije svega, naglasak se nalazi na razvitku čovjeka, fojerbahovski pojmljena kao predmetno, osjetilno biće (dakako, i kao praktičko-samodjelatno biće, što Feuerbach zanemaruje) — zato se taj razvitak očituje prije svega u čovjekovim opredmećenim proizvodnim snagama, u »industriji«.²⁰ Odatle, također, slijedi da je pod pretpostavkom privatnog vlasništva, odnosno otuđenja rada, proces samouspostavljanja čovjeka još bitno nedovršen: otuđenje rada onemogućuje, naime, istinsko prisvajanje proizvedena predmetnog bogatstva. Tek se komunizmom kao ukidanjem privatnog vlasništva dovršuje »povijest nastanka« čovjeka, njime se razrješuju epohalne antinomije modernog (otuđenog) čovjeka.²¹

Usporedbom Hegelove i Marxove filozofije povijesti može se, naposljetku, dokučiti pravi smisao Marxove izreke da Hegel »stoji na stajalištu nacionalne ekonomije«. Time je, naime, jasno obilježena i Marxova vlastita nova metodološka pozicija. Marx sada zna da se Hegela ne može kritizirati Feuerbachovom metodom, budući da Hegelov spekulativni postupak ispravno teorij-

18 To novo shvaćanje povijesti najbolje je sažeto u formulaciji iz *Ekonomsko-filozofskih rukopisa*: »Cijela takozvana svjetska povijest nije ništa drugo do proizvodnja čovjeka pomoću ljudskog rada, bivanje prirode za čovjeka« (isto, str. 402).

19 Usp. o tome J. Habermas, *Erkenntnis und Interesse*, Frankfurt/Main, str. 36: »Za Marxa je naprotiv priroda naspram duha ono apsolutno prvo; priroda se ne može pojmiti kao ono drugo duha, koji je ujedno i svom drugom kod sebe.«

20 Pri tome se, međutim, ne smije zaboraviti da istovremeno »pomoću predmetno razvijena bogatstva čovječjeg bića biva bogatstvo subjektivne ljudske osjetnosti« (*Ekonomsko-filozofski rukopisi*, nav. dj., str. 398).

21 Nasuprot tome, Hegel, upravo zato što ne određuje čovjeka kao prirodno-osjetilno biće, može ustvrditi da je moderno privatno vlasništvo, kao temelj slobode osobe, osnovna pretpostavka ozbiljenja ljudske slobode uopće, koja se, s onu stranu »postvarene« proizvodnje i razmjene, očituje u »ličnom, običajnosno-duhovnom bitku« individuuma (Ritter, nav. dj., str. 165). Stoga je za Hegela povijest bitno dovršena s modernom epohom.

ski reproducira modernu društvenu zbilju. Da bi se spoznalo tu zbilju, valja se poslužiti Hegelovom metodom; međutim, kritika te zbilje moguća je samo ako se promijeni njezino polazište.

Prije nego što pokažem zašto i kako Marx u *Njemačkoj ideologiji* modifikira poziciju zadobivenu u *Ekonomsko-filozofskim rukopisima*, treba podsjetiti na još dvije njezine značajne implikacije.

Prvo, Marx sada može metodički konzekventno izvesti položaj proletarijata: opstanak proletarijata proizlazi iz društvenog odnosa modernog privatnog vlasništva, tj. iz procesa otuđenja rada, a ne iz ma kako teških materijalnih uvjeta života. Otuđenje rada lišava proletarijat osnovne *pretpostavke* ljudskog opstanka — kontrole nad vlastitom proizvodnom djelatnošću. Proletarijat je stoga, da bi ljudski opstojao, *prisiljen* ukinuti privatno vlasništvo.²²

Drugo, Marx, također konzekventno, više ne tematizira državu kao u umu utemeljenu zajednicu. Spoznavši da je zbiljska zajednica modernog čovjeka uspostavljena u sferi proizvodnje i razmjenc, on sada zna da je država »iluzorna zajednica« i stoga samo jedna od otuđenih sfera čovjekova opstanka.²³

3. Analizirajući u *Ekonomsko-filozofskim rukopisima* raspad feudalne proizvodne zajednice, postupno dinamiziranje feudalnih odnosa vlasništva, koje se zbiva s razvitkom razmjene i podjele rada, i nastanak modernoga privatnog vlasništva, Marx zapravo odstupa od svojega općenitog, spekulativno-antropološkog određenja povijesti. Spekulativna konstrukcija povijesnog procesa kao otuđenjem posredovana kretanja od čovjeka po sebi ka čovjeku po sebi i za sebe ne omogućuje, naime, da se objasni strukturiranje različitih povijesnih epoha, koje su utemeljene u različitim načinima proizvodnje života. Logička, teleološka konstrukcija nužno vrši nasilje nad empirijskim povijesnim razvitkom. Osobito je značajno da ona dovodi u pitanje historiziranje pojma privatnog vlasništva, koje je Marx već načelno proveo u empirijskoj analizi: riječ je zapravo o svojevrsnom hipostaziranju procesa razvitka modernoga privatnog vlasništva, koji se projicira na cjelokupnu povijest.

Marx mora razriješiti tu opreku, ako želi jednoznačno utvrditi način strukturiranje različitih povijesnih epoha, te dosljedno provesti historiziranje pojma privatnog vlasništva. On će u *Njemačkoj ideologiji* to i učiniti, tako što će spekulativnu antropološku konstrukciju povijesti odbaciti u korist »materijalističkog shvaćanja povijesti«. Metodološki, to se očituje u odbacivanju vlastitog stajališta iz *Ekonomsko-filozofskih rukopisa*, koje je ljudski rod pretpostavilo kao jedinstveni subjekt povijesti: umjesto da se »iz pojma čovjeka, iz predočenog čovjeka, iz biti čovjeka, iz čovjeka« izvode »odnosi ljudi«, valja poći od »zbiljskih pretpostavki« koje se »mogu ustanoviti čisto empirijskim putem«, naime od »zbiljskih individuuma, njihove akcije i njihovih

22 U *Svetoj obitelji* Marx pokazuje da je proletarijat u procesu otuđenja rada onaj negativni moment koji dospijeva do svijesti o otuđenju. Ukidajući privatno vlasništvo proletarijat ozbiljuje univerzalnu revoluciju, koja oslobađa i ukida sve društvene klase: »Proletarijat ne može ukinuti vlastite uvjete života, a da ne ukine sve neljudske uvjete života današnjeg društva« (*Die heilige Familie*, Marx-Engels Werke, sv. 2, Berlin 1957, str. 38).

23 Usp. *Ekonomsko-filozofski rukopisi*, nav. dj., str. 408, 438.

materijalnih uvjeta života, kako zatečenih, tako i onih koji su proizvedeni njihovom vlastitom akcijom.²⁴

Povijest dakle, zaključuje Marx, nije »samoprodukcija roda«, ona »nije ništa drugo nego slijed pojedinačnih generacija, od kojih svaka eksploatira materijal, kapital, proizvodne snage, koji su joj predani od prethodnih generacija.«²⁵ Dinamički, pokretački moment povijesnog procesa jesu ljudske proizvodne snage, budući da se u njima akumulira proizvedeno predmetno bogatstvo, ljudski potencijal ovladavanja prirodom, ali dakako samo pod pretpostavkom razvijenih, naime modernih univerzalnih odnosa proizvodnje i saobraćaja. Svjetska je povijest stoga, u strogom smislu riječi, samo povijest razvitka modernoga privatnog vlasništva, koje omogućuje doista univerzalne, svjetske odnose saobraćanja i stoga kumulativni razvitak proizvodnih snaga.²⁶

Odbacivši teleološko shvaćanje povijesti, Marx ne može više komunizam odrediti kao svrhu povijesti. Ipak, mogućnost komunizma kao ukidanja privatnog vlasništva nije naprosto postulirana, nego je utemeljena u razvitku modernog načina proizvodnje života: proizvođači, s jedne strane, univerzalne proizvodne snage i odnose saobraćanja a, s druge strane, »masu bezvlasnika«, tj. proletarijat, koji teži ukidanju postojećih društvenih odnosa, moderno privatno vlasništvo proizvodi pretpostavke vlastita ukidanja.²⁷

Marxov »praktički materijalizam«, koji zahtijeva da se »postojeći svijet revolucionira, da se zatečene stvari praktički zahvate i izmijene«²⁸, tako je sada utemeljen neovisno o kategorijama »ljudskog roda«, »otudjenja« i »razotudjenja«, naime isključivo u analizi razvitka modernoga privatnog vlasništva — kapitala.²⁹ Kao što je poznato, analiza kapitalistkoga društvenog odnosa bit će od sada konzekventno Marxovom glavnom teorijskom preokupacijom.

4. A što je s državom? Budući da je spoznao da je privatnim vlasništvom uređen totalitet čovjekovih društvenih odnosa, Marx može prihvatiti liberalni *instrumentalni* pojam države, odnosno reducirati državu na ono što Hegel

24 Marx-Engels, *Njemačka ideologija*, prev. A. Pažanin, u: *Filozofsko-politički spisi*, nav. dj., str. 496, 464—465.

25 *Isto*, str. 486, 484.

26 Usp. *isto*, str. 502: »Da li će u nekoj sredini dobivene proizvodne snage, osobito pronalasci, za kasniji razvitak biti izgubljeni ili neće, zavisi jedino od proširenja saobraćaja... Tek kad je saobraćaj postao svjetskim saobraćajem i kad se temeljio na krupnoj industriji... osigurana je trajnost dobivenih proizvodnih snaga.«

27 *Isto*, str. 482—83.

28 *Isto*, str. 473.

29 Međutim, usprkos Marxovoj samokritici u *Njemačkoj ideologiji*, metodičkom pretpostavkom analize modernog, kapitalističkog društva kao dijalektički strukturiranog totaliteta »otudjenih« odnosno »postvarenih« društvenih odnosa ostaju temeljne antropološke postavke, koje je razradio u *Ekonomsko-filozofskim rukopisima*. Usp. o tome R. Bubner, *Dialektik und Wissenschaft*, Frankfurt/Main 1973, str. 58—59: »Ta ocjena historijske dijagnoze kapitalizma (kao epohe prevlasti apstrakcije u kojoj se zbiva »metodološki značajna konvergencija misli i zbilje«, N. Z.)... počiva na temeljnim antropološkim postavkama o samoreprodukciji roda, koje je Marx razvio u vrijeme svoje recepcije Feuerbacha, osobito u *Ekonomsko-filozofskim rukopisima*. Iz temeljnih postavki slijedi ocjena produktivnog rada kao primarno društvenog, nasuprot kojeg se historijski stadij privatnog pojedinačnog rada, koji je samo robnom razmjenom posredovan s društvenom cjelinom, pojavljuje kao potpuno otudjenje.«

zove »Not- und Verstandesstaat«, država nužde i razuma. Čiji je država instrument? Marx to eksplicitno kaže: »Država postoji samo radi privatnog vlasništva.«³⁰ Država, i to upravo demokratska republika, jest instrument privatnog vlasništva kao općenita društvenog odnosa koji obuhvaća sve članove građanskog društva kao *privatne vlasnike*. U sferi razmjene, cirkulacije roba, svi se pojedinci pojavljuju, naime, kao privatni vlasnici — država je instrument njihova zajedničkog interesa, utoliko što jamči slobodu i jednakost razmjenskih odnosa. Istovremeno, država apstrahira od proizvodne biti privatnog vlasništva, od bitne razlike između vlasnika sredstava za rad i vlasnika radne snage, i upravo tako jamči eksploataciju i klasnu podjelu građanskog društva, budući da se one zbivaju isključivo kroz ekonomske mehanizme. Marx stoga s pravom zaključuje da je država »za potčinjenu klasu ... ne samo sasvim iluzorna zajednica nego i nov okov.«³¹ Ukidanje privatnog vlasništva zato nije moguće bez rušenja države.

5. I naposljetku: koliko je Marxova kritika građanskog društva i države u pravu u odnosu na Hegelov afirmativni prikaz tih kategorija u *Filozofiji prava*?

Prije svega, Marx je uvjerljivo pokazao da najamni rad negira mogućnost slobode pojedinca: on cijeloj klasi najamnih radnika oduzima kontrolu nad proizvodima vlastitog rada i nad uvjetima proizvodnje vlastitog opstanka i time onemogućuje njihov ljudski, dakle slobodan opstanak. Hegel je vidio proturječnosti najamnog rada, ali je ignorirao njihovo načelno značenje, koje dovodi u pitanje cjelokupan njegov sistematski prikaz slobodna običajnosnog opstanka modernog čovjeka.

Drugo, proizvodni odnos privatnog vlasništva nezaustavljivo transformira sve običajnosne odnose i uspostavlja se kao apstraktni temelj opstanka čovjeka u građanskom društvu. Hegel je to razorno djelovanje privatnog vlasništva prikazao u poglavlju *Filozofije prava* koje nosi naslov »Sistem potreba«, ali je vjerovao da se ono može zauzdati raznolikim običajnosnim institucijama. Odatle proizlazi opravdanost Marxova stava da država nije ozbiljenje običajnosne slobode, nego naprosto instrument održanja pretpostavki društvenog odnosa privatnog vlasništva.

Osnovna poteškoća Marxove pozicije, barem u *Njemačkoj ideologiji*, sastoji se pak u tome što pre naglašuje značenje čovjekova proizvodnog ovladavanja prirodom kao temeljne pretpostavke čovjekova slobodnog opstanka u zajednici, te stoga razvitak proizvodnih snaga hipostazira u glavni dinamički moment povijesti, a ne uvažava dovoljno vlastiti uvid da se proizvodne snage i odnosi proizvodnje i saobraćanja nalaze u nerazrješivome uzajamnom djelovanju.³²

30 *Njemačka ideologija*, nav. dj., str. 525. Zanimljivo je da Marx, iako je već ranije spoznao bit moderna privatnog vlasništva, tek sada dopijeva do takve ocjene države.

31 *Isto*, str. 313.

32 Tako on u *Njemačkoj ideologiji* eksplicitno kaže da je »taj način zajedničkog djelovanja sam... proizvodna snaga«, da je »zbroj proizvodnih snaga... povijesno stvoren odnos prema prirodi i individuuma među sobom«, te da proizvodne snage postoje »kao zbiljske snage samo u saobraćaju i vezi... individuuma« (*isto*, str. 477, 489, i 521). Za pretkapitalističke načine proizvodnje života to shematsko određenje dinamike proizvodnih snaga i odnosa proizvodnje i saobraćanja ne može važiti već i stoga što »proizvodne snage uglavnom pojavljuju samo na... ujedinjenju i zajednici« (*isto*, str. 519).

Posljedice su te metodološke jednostranosti višestruke: prvo, povijesni se proces pojavljuje kao jednolinijski, kumulativni napredak; drugo, revolucionarni potencijal proletarijata utemeljuje se objektivistički;³³ treće, mogućnost individualne slobode metodički se izjednačuje s oslobođenjem društva od odnosa privatnog vlasništva i ukidanjem podjele rada,³⁴ a ne vidi se da pod pretpostavkom modernih razvijenih proizvodnih snaga i odnosa proizvodnje opstanak pojedinca ne može biti *neposredno* društven i da je stoga privatno vlasništvo ne samo izvor postvarenja društvenih odnosa nego i — makar i samo negativna — pretpostavka individualne slobode.

33 V. stav iz *Svete obitelji*: »Ne radi se o tome što sebi ovaj ili onaj proleter ili čak čitav proletarijat privremeno predstavlja kao cilj. Radi se o tome što on jest i što će u skladu s tim bitkom biti prisiljen da učini.« (*Die heilige Familie*, nav. dj., str. 38).

34 U komunizmu kao »zbiljskoj zajednici individuuma u svojem ujedinjenju i pomoću njega stječu istodobno svoju slobodu«, i to »na taj način da... nanovo sebi podrede... stvarne moći i da ukinu podjelu rada« (*Njemačka ideologija*, nav. dj., str. 512—13).

Nenad Zakošek

THE DEFINITION OF PRIVATE PROPERTY AND OF THE STATE IN MARX'S WRITINGS BETWEEN 1844 AND 1846

Summary

Faced with difficulties in describing the bourgeois society, and particularly in providing a coherent definition of the concept of private property and in deriving from it the other categories of the bourgeois society and state, Marx embarks in 1844 on a systematic study of political economy. This brings about a methodological turning-point in his analysis of bourgeois society and state, caused by the realisation that labour is the essence of private property. Proceeding from this, Marx redefines the central concepts of his analysis.

— Private property is analyzed, in the first place, as the relation between private owners, who exchange their products in the market: in this relationship private owners mutually instrumentalize their needs, with the result that the means of the exchange relationship is ultimately established as an alien force, to which their social being is subordinated (Marx was later to analyze this phenomenon as »reification«, or the »fetish character of commodity«).

— In the (historically induced) conditions of separation between factors of production (land, capital and labour) a private-property relationship of exchange is established as a specific basic production relation of the modern age: the relation between the owner of capital and the owner of labour. The substance of this relationship is the process of alienation of labour, which produces at the same time the dehumanisation of the modern class of labourers (and thereby of the entire modern age) as well as the conditions for its own abolition.

— The analysis of private property in terms of alienation of labour provides the basis for a new concept of history, which is looked upon as the practical-productive self-establishment of man induced by alienation.

— The modern state no longer appears as the sphere of generic (general, free) existence of man but simply as an instrument of the community of private owners based on the market and on production (bourgeois society as a system of private property relations). Thus »demystified«, it is of only marginal importance for Marx, who focusses his main theoretical scrutiny on the analysis of the modern (capitalist) mode of production of life.